میرزا حسن رشدیه

آذربایجاندا درس کیتابلاری - ۱

امثال لقمان

دکتر ح . م . صدیق

آذربایجاندا درس کیتابلاری - ۱

حاج میرزا حسن رشدیه

امثال لقمان

مقدمه یازان و حاضیرلایان:
دکتر ح. م. صدیق

انتشارات زوفا
۱۳۷۹

رشدیه، حسن، ۱۲۲۹ - ۱۳۲۲.
امثال لقمان/حسن رشدیه؛ مقدمه یازان و حاضیرلایان ح.م.صدیق.ــ
تهران: زوفا، ۱۳۷۹.
۷۱ ص.ــ (آذربایجاندا درس کیتابلاری؛ ۱)
ISBN 964-91916-5-8

فهرستنویسی بر اساس اطلاعات فیپا.
کتاب حاضر در دوره‌ی ناصرالدن شاه قاجار برای تدریس در دوره ابتدایی مدارس «رشدیه» تالیف شده است.
۱.ادبیات ترکی -- ایران. الف. صدیق، حسین، -۱۳۲۴ ، مصحح.
ب.عنوان.

۸الف۵ر۳۱۴/PL ۸۹۴/۳۶۱
کتابخانه ملی ایران ۲۲۰۷۴-۷۸م

زوفا

- امثال لقمان
- اثر حاج میرزا حسن رشدیه
- باهتمام دکتر ح. م. صدیق
- حروف چینی و ویرایش: ائلدار محمدزاده صدیق
- چاپ و صحافی: جلالی
- چاپ اول: ۱۳۷۹
- تیراژ: ۲۰۰۰
- قیمت: ۵۰۰ تومن

شابک:۸-۵-۹۱۹۱۶-۹۶۴
ISBN: 964-91916-5-8

زوفا: تهران - صندوق پستی ۷۳۱-۱۳۱۸۵
تلفکس: ۶۴۳۲۶۵۴-۶۹۴۱۵۴۷

ایچینده کیلر:

بِسمِ ٱللهِ ٱلرَّحمٰنِ ٱلرَّحِيمِ

مقدمه ۷

درسلیگین متنی ۲۷

- ١ -

مقدمــه

۱.ایلک ایشیقلار

تورکجه درس کیتابلاری تاریخینی یازماق، ایندی بیر او قده‌رده آسان دگیلدیر. چونکه بو ساحه‌ده هئچ بیر تحقیقی ایش گؤرولمه‌میشدیر. اونا گؤره‌ده بو قیسا مقدمه‌ده بئله بیر ادعادا اولمادان، مدنیت تاریخیمیزین بو قولونا ئوتری بیر نظر سالیریق.

ایران‌تورکلری آراسیندا، درس اوخوما و اوشاق تعلیم ائتمه سنتی‌نین یئددی مین ایللیک تاریخی واردیر. آذربایجانین مختلیف یئرلرینده کشف اولونان ماغارالار و یئر آلتی «درس یئرلری» بونا آیدین بیر ثبوتدور. ایران تورکلری، یازی اختراع ائتدیلدیکدن سونرا، درس اوخوما و اوشاقلارا یازی ئویرتمه جلسه‌لرینی یئر آلتی تالارلاردا تشکیل ائدیردیلر. آذربایجانین بیر چوخ یئرلرینده تاپیلان بو تالار و ماغارالاردا، پالچیق و یا داش اوزرینده حک اولان درس لوحه‌لری تالاردا تاواندان آسلانارمیش. بعضی ماغارالاردا ایسه، داش دیوارلاردا، اوخوناجاق متنلر حک اولارمیش. بیر چوخ تپه‌لرینده تاپیلان اون یئددی یئر آلتی تالاردا یوزلر داش و پالچیق لوحه‌لر کشف ائدیلمیشدیر.

یئر آلتی درس تالارلاری، عمومیتله موضوع اساسیندا بؤلونورموش و اداره‌سی سونرالار «جادوگر» آدلانان «کاهن»لر عهده‌سینه ایمیش و تورکلر اونلارا «قارا بئجان» و «گؤی بئچان» دئیرمیشلر.[۱]

بو درسخانالاردا، گؤی تانری عبادتی رسملری، أوستو ئورتولو گیزلی

---

۱. بیلیندیگی کیمی بورادا گئدن «قارا» و «گؤی» سؤزلری رنگ معناسی داشیمیر. اولو و بؤیوک معناسینداادیر. نئجه که «گؤی مسجید» و «قارامجموعه» سؤزلرینده‌ده همین معنالاردا ایشلنمیدشیر. «بئجان» سؤزو ایسه سونرالار آذلارین دؤلت آدی اولان «آذر» کلمه‌سی ایله‌ده بیرلشمیشدیر و «آذربایجان» سؤزو یارانمیشدیر.

عالملردن روحلار و توتملر چاغیرما دبلری، اسرار انگیز دونیالاردان بشر معیشتی و دونیا سعادتی ایچون یاردیم ایستمه دوعالاری و داش یونما و یازی یازما ایشلر ئویره‌دیلیردی.

داش یونما و یازی یازما ایشلر، تالارلاردان ائشیکده و دوزنگاهلیقلاردا ئویره‌دیلیر و لاکین نظری مسأله‌لر و گیزلی دونیالار ایله علاقه ساخلاما و بو ایشلر ایچون متن اوخوما و تکرار ائتمه ایشلری تالارلارین ایچینده و یئر آلتیندا کئچیردی.

بعضاً داش یونما و یازی حک ائتمه قابلیتینه مالیک اولان «بیلگه»لر، آنیت و یازیت یازما و کتیبه‌لر یونما ایچون، قونشو ائللر طرفینده‌ده اجیر اولوردولار. ایندی الیمیزده اولان ۵۳ «گوْی تورک» آبیده‌لرینده بو مسأله‌لره صراحتله اشاره اولونموشدور. بو آبیده‌لر ۱۷۲۳ م. ایلینده علم عالمینه معلوم اولموشدور. اونلاری ۱۸۹۳ م. ایلینده تامسن Thomsen و سونرا رادلف Radloff اوخوموشلار. همین کتیبه‌لر ۳۸ حرفلی «گوْی تورک الفباسی» ایله یازیلمیشدیر. بو حرفلر آراسیندان ۲-سی جوت سسلی، ۸-ی سسلی و ۲۸-ی سس سیز حرفلردن قورولوردو.

۲. گوْن یازی درسلیک‌لری

۱۹۰۴ نجو ایلدن باشلایاراق تورفان چؤللرینده اویغورجا عیسوی و مانوی متینلر تاپیلمیشدیر. همین وادیده موتوق آدلی بیر کند یانیندا موتوق صومعه‌سی کشف ائدیلمیشدیر. بو صومعه‌یه باغلی بیر مدرسه بیناسیندا اویغورلارین تورکجه درس کیتابلاری‌دا کشف ائدیلمیشدیر. بونلارین ان ئونملیسی «بودا» دینینده اولان اویغور تورکلری‌نین «بیلگه بودا» اثریدیر.

بو اثر بیر یوکونج Yükünc و ۲۸ ئولوش Ölüs دور. «یوکونج» مقدمه دئمک و «ئولوش» بؤلوم یئرینه ایشلنیر.

بیلگه بورکان بیر درس کتابی کیمی اوخونورموش. بو کتابدان همین صومعه و اطرافیندا چوخلو اویغور الفباسی ایله الیازماسی تاپیلمیشدیر

دکتر *تناسی* تکین ارضرومدا ۱۹۶۰-نجی ایلده بو درسلیگین تنقیدی متنی‌نی نشر ائتدی.

ایندی الده مینلر اویغورجا «گؤن یازی» واردیر که اویغورشناسلار طرفیندن اینجه‌له‌نیر. بو گؤن یازیلارین ساخلانیلان یئرینه *تاغار* Tağar دئییلیردی. تاغار کلمه‌سی: توربا، هیبه، چانتا، داغارجیق و خورجون معناسیندادير. تاغالاردا ساخلانیلان گؤن یازیلارین آدی ایسه «تاقباس» و «باستاق» ایدی. بو ایکی کلمه‌نین باشقا حصه‌سی ایسه «باسماق» مصدری‌نین کؤکودور. بو مصدر: ازمک، تضییق ائتمک و حک ائتمک و نقر ائتمک آنلامینداديـر. گؤن یازیلادان ترتیب ائدیلن کیتاب مجموعه‌لرینه «باستاق» دئییلیردی. سونرالار ایراندا یاشایان تورک اولمایان قبیله‌لر، بو کلمه‌نی پوستاک، آپوستاک، آپوستاغ، آوستاغ، آوستا و... تلفظ ائتدیلر و حال حاضیردا زرتشتی‌لرین دینی کیتابلاری بئله آدلانیر.

۳.اسلامیت دؤرو

پیغمبر مکه‌دن مدینه‌یه هجرت ائتدیکدن سونرا، مسجد هم عبادت، هم مهم مسأله‌لر ایچون مشورت مرکزی و همده تعلیم و تربیه یئرینه چئوریلدی. مسجدلرده پیغمبر زامانیندا تعلیم حلقه‌لری قورولوردو و جضرت پیعمبر ئوزوده بعضا بو حلقه‌لرده اشتراک ائدیردی. صحابه و تابعین مسجیدلرده درس دئیردیلر. هفته‌ده بیرگون‌ده خانیملار مسجیدلره ییغیلیب علم کسب ائدردیلر.

تورکلرده ایراندا اسلامی یایماغا باشلادیقدان سونرا بوتون داغینیق مکتب خانالاری یاواش - یاواش مسجیدلره منتقل ائتدیلر. و مسجیدلرده مکتبلر قورودولار. گون به گون قوّتلندیریلن مسلمانلار بیر طرفدن مجوسی قیاملاری یاتیردا بیلدیلر و باشقا طرفدن، سامانیلر دؤرونده قرآن مجیدین تورکجه چئویری و تفسیرینه باشلادیلار و «نهج الفرادیس»(=سیر نبویه) و «قوتادغو بیلیغ» کیمی اثرلر یاراتماغا

باشلادیلار.

بو دؤرده یارادیلان مکتبلرده، درس مشق ائتمه ایچون، داش یا پالچیق لوحه و یا گؤن یوخ، بلکه حاضیرلانمیش سوموک لوحه‌لریندن استفاده اولونوردو.

تورکلر اسلامیتدن سونرا، درس اوخوما اصولونو تمامیله دگیشدیلر. حتی درس اوخوما اصطلاحلاری:

کتاب، مکتب، لوح، مداد، قلم

کیمی، هامیسینی قرآندان آلدیلار. قرآن خطّینی‌ده قبول ائتدیلر. مدرسه‌لرده هر شیئدن اول اوشاقلارا قرآن ثویره‌دیردیلر و بونون ایچون الفبا کتابلاری یازماغینا باشلادیلار. بو کتابلارین ان مهمی دیوان لغات الترک (تالیف ۴۶۶ هـ) ایدی. و اونونلا برابر، آشاغیداکی کیتابلاردا تدریس اولونوردو:

۱. الادراک للسان الاتراک
۲. بُلغة المشتاق فی لغة الترک و الفقجاق
۳. التحفة الزکیه فی لغة الترکیه
۴. الدرّة المضیئه فی لغة الترکیه
۵. مقدمة الادب زمخشری
۶. الذرور الذهبیه فی لغة الترکیه

بو کتابلار مکتبلرده قرآندان قاباق، قرآن مجیده حاضیرلیق کیمی اوخونوردو. قرآن ثویره‌دیلدیکدن سونرا *نهج الفرادیس* و *قوتادغو بیلیغ* رسمی مکتب کتابلاری کیمی درس وئریلیردی.

۴. قوتادغو بیلیغ

«قوتادغو بیلیغ» مثنوی‌سی‌نین مؤلفی بو اثری ۵۰ یاشیندا ایکن ۴۶۲هـ ایلینده قوشموشدور. مؤلفی‌نین آدی «یوسف خاص حاجب» دیر.او ابوعلی سینا کیمی بیر شخصیت ایدی. اونون بو تورکجه اثری ۶۶۴۵ بیت‌دیر. مثنوی فورماسیندا، ۳ قصیده و ۱۷۳ قوشا بئیت ایله برابر یازیلمیشدیر. اثر ناغیل‌دیر و

ناغیلین دؤرد قهرمانی واردیر که هر بیری بیر تجریدی ئوزللیگی تمثیل ائدیر:

گوندوغدو - عدالت،

آیدولدو - دولت،

ئوغدولموش - عقل،

اودغورموش - قناعت.

قوتادغو بیلیغ اثرلرینده تورکجه درس کیتابلارینادا اشاره اولونور.

تورکجه متنلری و کتابلاری قوتادغو بیلیغ بئله بؤلور:

۱. آویچغا سؤزو = پیغمبرلر و قوجالار سؤزو.

۲. بیلیگلیگ سؤزو = عالیملر و دانشمندلر سؤزو.

۳. اوزانلیق سؤزو = شاعرلر سؤزو.

و بو کتابلاری احتوا ائدن دربار کیتابخانالاریندان استفاده ائتمگینی سؤیله‌ییر.

قوتادغو بیلیغ بئله باشلاییر:

بـــایات آدی ایـــله ســؤزه یـــاشلادیم،
تـــؤره‌دن، یـــارادان، کـــؤچورن ایـــدیم.

ئوکوش ئوغدو بـیرله تـومن مـین ثـنا،
اوغـــان بـــیر بـــایاتا آنـــا یـــوخ فـــنا.

یاغیز یئر یاشیل گؤی گون آی ایله تون،
تـؤروتدوخلایق ئـود-ئـودلک بـوگون.

*

اثرین اوشاقلارا نصیحتلریندن نمونه‌لر

اولوغ بولدون ارسه کیچیک توت کؤنول،
اولوغکا کیچیکلیک یاراشیر اوغول.

*

بیلیکلیک[۱] سؤزو یئره سوتک بولور[۲]،

---

۱. دانشمند. ۲. اولور.

آقیتسا سویون یئرده نعمت بولور.

*

بور[1] ایچمه گوناها قاتیلما حذر،
بو ایکی چیغایلیق[2] دونونو گئده‌ر.

وفایا وفا اول کیشی‌لیک حقی،
وفا قیل کیشی اول، آدینی بؤیوت.

۵. عتبة الحقایق

۶-نجی عصردن سونرا ایراندا تورکلرین درس کتابلارینا عتبة *الحقایق* ده اضافه اولوندو.

عتبة الحقایق مؤلفی *ادیب احمد*بن محموددور. بو کتاب تماماً اخلاقی و تعلیمی بیر کتابدیر و ایران تورکلری آراسیندا صفویه زمانینا دک تدریس اولونارمیش.

امیر علیشیر نوائی اثرین مولفینی «ادیب الادبا» و «فاضل الفضلا» آدلاندیریر.

اثر ۲۰ قصیده و غزل و ۱۰۱ قوشا بئیتدن عیبارتدیر و «درس کیتابی» کیمی یازیلمیشدیر. اثر بئله باشلاییر:

ایلاهی ثوکوش حمد آیورمن سنا سنین رحمتیندن اومار من اونا
سنین وارلیغینا تانیقلیق وئریر جماد، جانوار، اوچقان، یوروین، ننا.
سوموگه ایلیگ تک ارهنه بیلیک
ارهن‌گؤرکوسو[3] اوس[4] سوموگو ایلیک
بیلیک‌سیز، ایلیک‌سیز سوموک تک قالی
ایلیک سیز سوموگه سونولماز الیک[5]

---

۱. شراب. ۲. بدبختلیک. ۳. جلال، شکوه. ۴. عقل.

۵. ال.

۶. دده قورقود کیتابی یاردیمچی درسلیک متنی کیمی

روایتدیر که حضرت پیغمبر امریله مدینه‌ده *عبدالله* بن سعید بن *امیر* مسلمانلاری ساوادلاندیرماغا چالیشدی. او، اسلام عالمینده محققلر نظرینجه بیرینجی عالیم سایلیر، بدر ساواشیندان سونرا، حضرت بویوردو اسیرلری مسلمانلاری ساوادلاندیرما قارشیسیندا آزاد ائتسینلر. هر اسیر اون اوشاغی ساوادلاندیریب آزاد اولوردو.

تورک - اسلام قایناقلاریندا دئییلیر که حضرت پیغمبر(ص)ین مبارک عمرونون سونا چاتماسیندان بیر نئچه ایل قاباق،اولو بابامیز دده قورقود پیغمبرین حضورونا یئتیشیر و اجازه ایسته‌ییر که تورکلر آراسیندا معلم‌لیگه باشلاسین و پیغمبرحضوروندان دؤندوکدن سونرا،۲۳ ایل تورکلره *ائلجه* بیلن اولور. و یئنه روایتلره گؤره اودا پیغمبر کیمی ۶۳ یاشیندا دونیادان کؤچور.

دده قورقود تورک قبیله‌لری ایچینده چوخلو مکتب قوروب، اونلارین آراسیندا گزیر، اونلارا مقدس قوپوزدا چالارمیش و مقدس سؤزلری قوپوزلاردا بیان ائدرمیش و جوانلاری اسلامی یایماق ایچون کافیرلرله ساواشا حاضیرلارمیش.

تاسفله قئید ائتمه‌لییک که دده قوقودون واختیله یازدیغی مکتب کتابی یا کتابلاری ایندی الیمیزه گلیب چاتمامیشدیر. روایتلره گؤره بو کتابلار قرآن آیه‌لری و شریفه احادیث شرحی ایمیش.

ایندی الیمیزده اولان دده قورقود *داستانلاری*نین مقدمه‌سی گمان که بو کتابلاردان آلینمیشدیر. الیمیزده اولان الیازمالارین بیری نین ۴۴۶-نجی ایلینده یازیا کؤچورولموش اولان دده قورقود داستانلاری‌نین بیر مکتب کتابی اولوب اولماماغی حاقیندا من قطعی سؤز دئیه بیلمیرم و لاکین ظنیمجه بو کتاب درس کتابی‌دا اولماسا، بیر یاردیمچی مکتب کتابی ایمیش و مسلمان تورک مدرسه‌لرینده اوخونارمیش.

۷. دیوان حکمت

تورکلر آراسیندا اسلامیت دؤرونده مکتب آچما و تورکجه درس دئمه تاریخینی اساس ایکی دؤوره‌یه بؤلمک اولار:

۱. قبیله و عشیره دؤرو

۲. دؤلتی دؤور

ایکینجی دؤرده تورک - اسلام عالمینده تعلیم و تربیت انسجاملی و سیستماتیک و رسمی اولاراق دوام ائدیر و بو،هیجری ۳۵۰ -نجی ایل سلجوقیلر دؤروندن باشلاییر. بو دؤرده‌ده یوزلر درس کتابی تورک دیلینده یازیلیر، تفسیر، کلام، ریاضیات، طب، منطق، دیلچیلیک و علمین مختلیف ساحه‌لرینده اثرلر یازیلیر خواجه احمد یسوی‌نین *دیوان* حکمت کتابی همین عصرده یازیلیر. بو کتاب نظامیه مدرسه‌لری‌نین هامیسیندا تدریس اولونورموش.

یسوی‌نین دیوان حکمت اثرینی اوخویان اوشاقلار بو کیمی مصراعلاری حیفظ ائدیردیلر:

سیز و بیزی حق یاراتدی طاعت ایچون
ای بوالعجب یئمک ایچمک راحت ایچون
قالو بلیٰ دئدی روحلار محنت ایچون
عالیم اولوب یئر آلتینا گیردیم مونا

۸. تفتازانی نین درسلیگی

«دیوان حکمت» اثریندی سونرا «تفتازانی»نین «بوستان ترجمه‌سی» همین دؤرده بیر درس کیتابی کیمی اوخونورموش.

سعدالدین مسعود تفتازانی (وفات ۷۹۱ هـ) و خواجه احمد یسوی آراسیندا ۳۰۰ ایل زمان فاصله‌سی واردیر. تفتازانی سید شریف جرجانی‌نین ان یاخین دوستو ایدی.

اونون مهم اثرلری وار:

مقاصد، عربجه کلام علمینده‌دیر

تهذیب المنطق، عربجه کلام علمینده‌دیر

کشف الاسرار، فارسجا تفسیردیر
بوستان، تورکجه ۷۵۵ هـ تاریخینده یازیلان درسلیک اثریدیر.

۹. غریب نامه

ایکینجی تورک اسلام تعلیماتی دؤنمینده عاشیق پاشا آدلی عالیم و شاعر طرفیندن بیر منظوم درس کتابی یازیلیر. بوکیتابین آدی غریب *نامه* دیر. بو اثر ۷ -نجی عصرده یازیلمیش و تمامیله آذری تورکجه‌سیله‌دیر. اثر اون بابدادیر و هر باب بیر درسدیر. هر درسین تدریسی ایچون بیر نئچه آی واخت لازم ایمیش ۱ نجی درس توحید و ایلاهی عشق، ۲ -نجی درس انسانین ئوزونو تانیماسی ۳ -نجو درس دوغرولوق و دوزلوک نه‌دیر و بو کیمی درسلر.

غریب نامه‌نین برینجی بابی توحید و حضرت پیغمبرین نعتی و رسالتینه دائردیر. اوندان سونرا کائنات و حضرت آدمین یارادیلیشی و انسانین آللاها و دینینه قارشی وظیفه‌لری تدریس اولونور.

همین بابین اولینده شاعر دئییر:

تورک دیلینه کیمسه‌لر باخماز ایدی

تورکلره هئچواخت کؤنول آخماز ایدی

۱۰. قصص الانبیاء

۸ -نجی عصرده یئنی بیر اثر مکتب کتابلاری آراسینا داخیل اولور، اودا *ثعالبی‌*نین قصص الانبیاسی‌نین ترجمه سی دیر. بو کتابین مترجمی‌نین آدی حله علم عالمینه معلوم دگیلدیر. بو کتاب ۸ - نجی عصردن باشلایاراق قرنلر مدرسه‌لرده تدریس اولونورموش.

نثریندن نمونه: «قابیل آییتدی ای آتا قارداشیم هابیلدن اولو دگیلمی‌وَن؟ من حقلی‌وَن، دگیلمی‌وَن؟ آدم آییتدی: ای اوغول فضل تانری الینده‌دیر. قابیل آییتدی: بؤیله دگیلدیر،بیلگیم سن اونو کندی راییندن منیم اوستومه ییغه‌دین...

۱۱. سراج القلوب

همین زاماندا *احمد راعی* ایکی بؤیوک اثر یازیر:

۱. بیری *سراج القلوب*

۲. دیگری *مفتاح الجنه*

هر ایکیسی درس کتابی کیمی حوزه‌لر و دینی مکتبلرده تدریس اولونوردو.

<u>بو معلمین نثریندن نمونه:</u>

«ای اوغلوم بیکیم شاهلاردان بیریسی ئولجگی واختین بیر قاریجیق آناسی وارایدی. حاضیر گتیردی و قالان اوغلانلارین جمع ائیله‌دی. منیم سیزه وصیتیم‌وار، آنی یئرینه گتیرن داخی نه ائدرسه‌نیز ائده‌سیز» دئدی. «ائله اولسون نه دئرسن باشیمیز اوزره ائده‌ریز » دئدیلر.

۱۲. مزکی النّفوس

صوفیلیک زاویه‌لری و خانقاهلاردا تدریس اولونما ایچون ۹-نجو عصرده مزکی *النفوس* آدلی اثر یازیلیب. بو اثری، اشـرف بـن عـبدالله (ئـولوم ۸۷۴) خانقاهلاردا اوخونماق ایچون یازمیشدیر.

فقیرلیک نه‌دیر

بو فقیرلیک اگر تعلیم ایسترسن، اولو سلطانلیقدیر و کیمسه بیلمز بونون لذّتینی، یئنه فقرا بیلر و بو فقیرلر اوچماقده دخی سلطان اولسالار گرکدر. حضرت رسول (ص) آیدیر: معراج گئجه‌سی منه اوچماغی عرض ائتدیلر، اکثر خلقینی فقرا گؤردوم. تامونو عرض ائتدیلر اکثر خلقینی خاتونلار ایله غنیلر گؤردوم. بو فقیرلره سلطانلار دئمک معنی بودورکه بونلار شیطان قولو اولماقدان قورتولموشلاردیر و بو غنی‌لر شیطان قولو اولوبدورلار. شیطان بونلاری دونیانین اون یئدی دورلو بندیه باغلامیشدیر، برکیتمیشدیر، قول ائتمیشدیر.

۱۳. قارامجموعه

۳-نجو دؤره صفویه دؤرودور. بو دؤره‌نی فراماسونر تاریخ علوم یازانلاری

ایرانین «فترت و ثولوم» دؤرو آدلاندیریرلار، حالبوکه همین دؤراندا هر دؤره‌دن چوخ تورکجه‌میزده درسی و غیر درس کتابلار یازیلیر، تورکجه ایرانین رسـمی، ادبی و علمی و اردو و دؤلت دیلی اولور.

بو دؤره‌ده‌یازیلان درس کتابلاریندان شیخ صفی الدین اردبیلی‌نین دگرلی «قارا مجموعه» اثری و ملا محمد فضولی نین قیمتلی «صحبة الاثمار» کیتابینا اشاره ائتمه‌لییک.

قارا مجموعه کیتابلاری عـمومیتله طـریقت و تـصوفی زاویـه‌لرده تـدریس اولونـور و هـمین مـوضوعلارایـله عـلاقه‌دار، شـعر و نـثر بـؤلوملرینی احـتوا ائـدیرمیش. شـیخ صـفی الدیـن اردبـیلی زمـانیندا اونـون آذربـایجاندا عـرفانی زاویه‌لرین توسعه سینده بؤیوک رولو اولدوغو ایچون «قارا مجموعه» اونون آدی ایله باغلانمیشدیر. شیخ صفی‌دن سونرا، اونون مریدلری و عـمومیتله صـفوی جوانلاری و اردبـیللی عـارفلر و عـالیملر طـرفیندن تـورکجه‌میزه بـیر چـوخلو «قارامجموعه» آدلی درس کیتابلاری قازاندیریلمیشدیر.

قارا مجموعه‌نین مکتبلرده اوخونان بؤلومونون نثریندن نمونه‌لر:

«... سؤزون اصلی کؤنولدور. هر کیم کؤنول بحرینه یول تاپدی، نه ایسترسه چیخارتدی. آنلارکیم صورته باخدی، غفلت اپیین بوینونا تاخدی. طاعت خرمنینی اودا یاخدی. دوخانی گؤیلره چیخدی. زیرا کؤنول، حق کندو ایچون یاراتدی. «هر کیم منی ایسترسه، سینیق کؤنوللرده بولسون.» دئدی. هر کیم کؤنوله یول بولمادی و ایسته‌دوگی نسنه‌یی آندا بولمادی، اوچماغا داخی گیرمه‌دی. حق دیدارین گؤرمه‌دی. غافل اولما. کؤنوله یول بولان کیشیه قول اولان مغبون دگیلدیر. اگر، اول سنی قوللوغا قبول ائدرسه، زهی دولت.

پس‌ایمدی آنین کیم کؤنولدن خبری اولمایا، قامیشی شکردن آییرمیش اولا. من آنا نه دئییم؟ اول نه آنلایا؟ زیر اثویودو اهلینه دئمک گرکدیر. دُرّی صدفده، نافه‌یی آهوده گؤرون دئمیشلر. پس ایمدی نادانه معرفة الله دئمک، شوره زمینه تخم اکمک کیمی‌دیر و مرکب گردانه جواهر آسماق کیمی‌دیر... زیرا سرالله حقّین چریلریدیر. بیر کؤنوله گیرجک، نه قدءر نسنه وارایسه

سوروب چیخارار، محنت‌لری اریدیر، ارلری شیر مرد ائدر، شیرمردلری فرد ائدر، فردلری اهل درد ائدر، اهل دردی شربت ائدیب «صفی» ائدر.

ایمدی سن داخی کؤنول الینه آل علم ربّانی کتابیندان اوخو، «قارا مجموعه»نی الینه آل، کؤنول گؤیونده دوغان دؤلت آیینی و سعادت گونشینی گؤر تا گؤزوندن غفلت حجابی گئدوب حق کتابی روشن اولا، قارا تنیندن آغ گوللر آچیلا. وجودون قارا کولوغوندان آیدینلیقلارا ساچیلا. کؤنلومون سارایی روشن اولوب، اوغرولار آندان کسیله، ملک‌لر ایله دولا. زیرا بو وجود بیر دوکاندیر، سنا کرایه وئریلمیشدیر، ایچینده رنجبرلیک ائدیرسن. بو دوکانین کُنجونده گنج واردیر. دوکان الینده ایکن کنجی قاز، گنجی بول. یوخسا وعده گلجک، سنی دوکاندان چیخارارلار و کنجده گنجی بولارلار، آردینجا باخاباخا قالارسان.

پس ایمدی وجودون معناسی اول زمان سنه مسلّم اولور کیم سلیمان کیمی خاتم نفسین دئو الیندن قورتاروب، امین اولاسان. یوخسا خاتمی دئوین الینه وئردین ایسه، خداپرست ایکن، دوپرست اولدون.

مثلا بیر خاتون بیر کیمسه‌یه نکاح اولسا، بیر کیمسه داخی اونو نکاح ائده بیلمز. یعنی کؤنول دونیایا تابع ایسه، آندا حق تصرّف اولماز و اگر حقّه تابع ایسه، نفس تصرفی اولماز.

شیخ صفی قُدِّس سرُّهُ بویوردوکه: طالب حق خودبینلیگی ترک ائتمه‌ینجه، خدابین اولماز.

الهی! نئیلرم اول سرّی که اسراری یوخ، نئیلرم اول روحی که انواری یوخ، نئیلرم اول وردی که درد و عشقی یوخ، نئیلرم اول ذکری که سوزو و شوقی یوخ، نئیلرم اول رکوعی که خضوعی یوخ، نئیلرم اول سجودی که خشوعی یوخ، نئیلرم اول تکبیری که تکریم سیز اولا، نئیلرم اول قیامی که تعظیم‌سیز اولا، نئیلرم او وضوئی که نورسوز اولا، نئیلرم اول طاعتی کیم حضورسوزاولا...»

۱۴. ظاهرة الملوک

صفویه دؤرونـده آذربـایجانین غـرب حـصه‌لریـنده یـاشایان سـروری آدلی عالیمیمیز *ظاهرة الملوک* آدلی اون بابدا بیر نثر درس کتابی یازیر. بیرینجی باب ایمان احکامینا عائددیر و قالان دوققوز باب سیراسی ایله بئله‌دیر:

آللاها عبادت، آتا آنایا حرمت، ار-آرواد حقوقی، اولادو اقربا حقلری، عدل و احسان حاققیندا، رعیت حقلری، دؤلت حقوقی، انسانین مخلوقات آراسیندا یئری و آللاهین احسان ائتدیگی نعمتلره شکر.

بو کتابدان نمونه:

«ای عزیز بیلکیم الله تعالی انسانی ایکی حقیقتدن خلق ائتدی، بیری صورت ظاهره‌دیر، دیگری سیرت باطندیر، صورته حق دئرلر، سیرته خُلق دئرلر. بو ایکی حقیقتین فضیلتی و رذیلتی وار..»

بو درسلیک کیتابی، شاهزاده‌لر و اعیان اوشاقلارینا درس دئـمه و اونـلاری مملکتی اداره ائتمگه حاضیرلاما ایچون یازیلمیشدیر.

همین عصرده *انوارالعاشقین* کتابینی آذربایجانلی بیر عالیم یازیر اونـون آدی *احمدبن محمد بئجان اردبیلی*دیر (*بئجانلار*). الده اولان الیازماسی ۹۶۷ هـ ایلینده استنساخ ائدیلمیشدیر. بونلار ایکی قارداش اولموشلار، هر ایکیسی ده معلم. بیریسی نظم و دیگری نثر اثری یازمیشدیر. اردبیللی عالیم مقدمه‌ده تاکید ائدیر که بو کیتابی مکتبلرده اوخونما ایچون یازمیشدیر.

مقدمه‌دن نمونه:

ای طالب ابرار ایلاهی، بو کتاب عظیم و خطاب کریمی جمع ائیلین محمد ولدی احمد بئجاندیر. حق تعالی رحمت ائتسین آناکیم جمیع عالمین علمینی بونده درج ائله‌دی، بونون اوزریه کیم عارفلری غایتی و واصل‌لرین نهایتی‌دیر. اول قاریندا‌شیم عالم و عارف، کامل و فاضل، تانری‌نین خاصی، ارنلر سروری و کتابی دخی متعلم‌لره تعلیم اولونسون و عالملرده اوخونسون

دئیه دوزلتدی تورکی دیلینده یازدی تابیزیم ائلین قوومی انوار علم تعلیمیندن فایده گؤرسونلر.

۱۵. محیی گلشنی درسلیک‌لری

هیجری ۱۱-نجی عصرده تبریزده بؤیوک بیر عالیم و دیلچی ظهور ائدیر و زاویه‌لرده تدریس ائتمه ایچون بیر نئچه درس کیتابی یازیر. حتی او، «بالی بیلن» آدلی بیر دیل‌ده اختراع ائدیر. اونون آدی «محیی گلشنی»دیر. اوندان ایندیه کیمی ۳۰ تورکجه و ۱۰ فارسجا یا عربجه درس کیتابی بیزه گلیب چاتمیشدیر.

تورکجه درس کیتابلاریندان:

۱. ساریق
۲. اخلاق کبیر
۳. نفحات الاسحار
۴. اسماء الحسنی
۵. مناقب گلشنی
۶. قیرخ حدیث

اثرلرینی آد آپارماق اولار.

او، شاه طهماسب زامانی یاشاییردی مکتبلرده تدریس ایچون یازدیغی «بالی بیلن دیلی» و اونون اختراسی حاققیندا دئیر:

دخی بیر مستقل دیل قیلدیم ایجاد   بیر آدم قیلماق اولماز ئویله بنیاد
ائدیب آمیخته تورکی، فارسی هم   عرب اوسلوبو اوزره اولدو محکم
اولوب بالی بیلن نام اول لسانه   مرتّب اولدو اول فنّ یگانه.

اثر ۸ بؤلومدور: ۱. امثله

۲. امثلة البناء
۳. صرف و نحو
۴. حروف
۵. اعداد
۶. مصادر

۷. لغت
۸. اصطلاحات

مقدمه‌ده دئییر که دیل بیرلیگی،دین بیرلیگیندن ناشی اولور و بو دیل مسلمانلار ایچون یازیلیبدیر که دیل آیریلیغی آرادان قالدیریلسین.

قئید ائتمک لازمدیر که محیی گلشنی‌دن سونرا، باشقالاری‌دا دیل اختراعی ائتمک فیکرینه دوشموشلر. اوجمله‌دن دکتر زمانهوفون اختراع ائتدیگی «اسپرانتو» دیلینی میثال گتیرمک اولار. و لاکین محیی گلشنی‌نین اختراع ائتدیگی دیلین بیزیم ایچون مهم خصوصیتلری واردیر. او جمله‌دن:

۱. مخترع اسلام و مسلمانلارین بیرلیک و وحدتی آرزوسو ایله بو دیلی یارادیر.

۲. دیل چوخ مکمّل و گئنیش و عین حالدا نهایت درجه‌ده ساده یارانمیشدیر.

۳. دیلی اختراع ائدن بیر تورک عالیمدیر.

۱۶. گلزار باهار

«مُحیی گلشنی»دن «میرزا حسن رشدیه»یه قده‌ر اوچ یوز ایل زمان فاصله‌سی واردیر. بو اوزون زماندا، البته که ایراندا، یوزلر تورکجه یئنی درس کیتابلاری تالیف اولونموشدور. بو اثرلردن آد آپارماق و اونلاری تحلیل ائتمگه گئنیش بیر فورصت لازمدیر و بو قیسا مقدمه‌ده مطلب حقّی ادا اولونماز. اودور که بیز اوچ یوز ایل آتلاییریق و یالنیز، رشدیه‌نی معرفی ائتمکدن قاباق «حاج سید عظیم شیروانی» نین «گلزار باهار» اثرینه‌ده قیساجه اشاره ائدیریک.

حاج سید عظیم شیروانی ئوز هم شهریسی خاقانی شیروانی کیمی، ایران ادبیاتیندا بؤیوک و قالیجی آد قازانمیشدیر. أوسته‌لیک او، همده درین دیندار و عارف بیر شاعیر ایدی. اونون اثرلری آراسیندا بیر «درس» کیتابی‌دا واردیر. بو کیتابین آدی «گلزار باهار» دیر و کئچن عصرده مکتبلرده و مسجیدلرده اوخونوردو. بو کیتابدان بیر نئچه داش باسماسی موجوددور که بیریسی‌ده تبریز شهرینه عائددیر.

گلزار بهاردا یوزه یاخین کیچیک حکایه‌لر واردیر. حکایه‌لر مختلف یئرلردن سئچیلیب حتی گلستان، بوستان و پریشان کیمی فارسجا کیتابلاردان‌دا استفاده اولونوبدور.

حکایه‌لریندن نمونه

بیر نفر اهل حال ائدیبدی سؤال مرتضی‌دن که: ای سپهر کمال.
ندیر علم نجومده رأیین وارمی تاثیری زؤهره و آیین؟

حضرت علی(ع) جواب وئریر:

معنی‌سیز علم یوخدور عالمده نوردور علم قلب آدمده
اولدوزا آند ایچیبدی بارخدا گؤرکه والنّجمده نه‌دیر معنا

همین کتابین سونوندا سیدعظیم یاردیمچی درس کیمی عبیدزاکانی‌نین سیچان پیشیک کتابی‌نین ترجمه‌سینی‌ده وئریبدیر.

بو درس کتابی بئله باشلاییر:

دیباچه طراز فن تعلیم بو نامه‌نی بؤیله ائتدی ترقیم
دل مائل حالت جنون‌دور شائق به علوم و ذوفنوندور

حاج سید عظیم شیروانی، کتابینی باشدان آیاغا اوغلو «جعفر»ه خطاب ائدیر. مثلاً:

جعفر ای سبطِ حیدر کرّار مردلیک شیوه‌سینده اول هشیار
ویا:جعفر ای راحت روان پدر گل خوش ای عطر گلستان پدر
ویا:ای اوغول اولما خلق آرا نمّام اولدو نمّام کیمسه ذاتی حرام
ویا:ای اوغول قیلما اهل علمی ضعیف بیل بوعلم نجومی، علم شریف

۱۷. حاج میرزا حسن رشدیه

تقوالی عالیم آخوند ملاّمهدی تبریزی‌نین اوغلو میرزا حسن، هیجری ۱۲۶۷-نجی ایلده فتحعلیشاه امری‌ایله ئولدورولن صادق خان شقاقی‌نین نوه‌سی ایمانلی و فضیلتلی قادین «سارا خانیم شقاقی»دن، تبریزین چرنداب محلّه‌سینده دونیایا گؤز آچدی. آتاسی همین محّله مسجیدی‌نین پیشنمازی ایدی. اوّ ئوز

آتاسی، سونرا شهرین باشقا عالیملری یانیندا و مکتبلرینده تحصیل ائتدی. جوان ایکن، ئوزو محلّه‌سینده اوشاقلار ایچون کیچیک بیر مکتب آچدی. بو مکتبده، محلّه‌ده باش وئرن بیر چوخ اخلاق مسأله‌سی ایله علاقه‌دار ایشلره دخالت ائدیردی و رسمی دؤلت مأمورلاری کیمی، خیلاف ایش گؤرنلرین قاباغیندا دایانیردی. اونا گؤره، محلّه اهلی اونو چوخ سئویر و اونا «میرزا» دئییردیلر.

میرزا حسن، ۱۲۹۸ -نجی ایلده قارداشی «میرزا علی» ایله بیرلیکده سوریه و شاماتا سفر ائتدی. همین ایلده «بیروت» شهرینده فرانسالیلارین آچدیقلاری «کالج»ده درس اوخودو، و یئنی درس شیوه‌لری ایله تانیش اولدو. ایکی ایل سونرا، ایروان شهرینده «رشدیه مسلمان مدرسه‌سی» تاسیس ائتدی و هـ ۱۳۰۵-نجی ایلده تبریزه گلیب «خیاوان» محلّه‌سینده همین آد آلتیندا بیر مدرسه قوردو. بو مدرسه، «شیخ الاسلام مسجیدی» یانیندا ایدی و «میرزا حسین واعظ» کیمی تبریزین او زامانکی بؤیوک عالیملری اورادا تدریس ائتمگه دعوت اولونموشدو.

قارداشی «میرزا علی» ایسه «مقصودیه» محلّه‌سینده مکتب آچدی و سونرا بو مکتبی «تربیت» خیاوانیندا کی «ملا کلبعلی» مسجیدینه منتقل ائتدی.

حاج میرزا حسن، ئوز مدرسه‌سینی «رشدیه» آدلاندیردیغی ایچون، همین آد ایله تانیندی. او، رشدیه مدرسه‌سی‌و قارداشی‌نین مکتبی‌نین درس برنامه‌لرینی تبریز روحانیلری‌نین امضاسینا چاتدیرمیشدی. تبریزده آچدیغی مدرسه گون به گون توسعه تاپدی و اون ایل دوام ائتدی. بو مدرسه‌نین آلتی ایللیک و یا آلتی دؤنملیک برنامه‌سی بئله ایدی:

۱. بیرینجی دؤنم «تجهیزیه» آدلانیردی. بو دؤنمده «آنادیلی» و «تسهیل التعلیم» کیتابلاری تدریس اولونوردو.

۲. ایکینجی دؤنم «*اعدادیه*» آدلانیردی. بو دؤنمده «وطن دیلی» و «قرآن - جزء عمه» و «گلستان سعدی» کیتابلاری تدریس اولونوردو.

۳. أوچونجو دؤنم «*تهیه*» آدلانیردی. بو دؤنمده «امثال لقمان»، «قرآن-چره‌که»، «اخلاق محسنی» و «کفایة التعلیم» کیتابلاری تدریس اولونوردو.

۴. دؤردونجو دؤنم «*ابتدائیه*» آدلانیردی. بو دؤنمده «قرآن»، «انوار سهیلی»،

«نهایة التعلیم» و «تبصرة الصرف» کیتابلاری تدریس اولونوردو.

۵. بئشینجی دؤنم «درجه اول» آدلانیردی. بو دؤنمده «قرآن-ختم»، «دروس النحوّیه»، «تاریخ وصاف» و «ارشاد الحساب» کیتابلاری تدریس اولونوردو.

۶. آلتینجی دؤنم «درجه ثانی» آدلانیردی. بو دؤنمده «تاریخ وصّاف» کیتابی، «فرانسه» و «بدیع» تدریس اولونوردو.

حاج میرزا حسن رشدیه «آنادیلی» کیتابینی هـ ۱۳۰۵ -نجی ایلده و «وطن دیلی» ایله «امثال لقمان» کیتابلارینی ۱۳۰۶ -نجی ایلده تألیف ائتدی. بئله‌لیکله اونون مدرسه‌سینده تورکجه، فارسجا، عربجه و فرانسیزجا دیللری تدریس اولونوردو و بو دیللر واسطه‌سی ایله، جوانلار علمین مختلیف ساحه‌لرینه ال تاپیردیلر. هـ ۱۳۱۴-نجو ایلده تبریز والیسی «میرزا علی امین الدوله»، اونون مدرسه‌سینده یوز نفر محصّلین خرجینی ئوده‌مگی بوینونا آلدی و مدرسه‌نی دؤلت اورگانینا چئویردی. بیر ایل سونرا، امین الدوله تهرانا گئتدیکدن سونرا، اونون مخالیفلری «رشدیه» مدرسه‌سینه حمله ائدیب، اورانی داغیتدیلار. بئله‌لیکله سیاسی اویونلارا دوشن حاج میرزا حسن رشدیه ۱۳۱۵ -نجی ایلده تهرانا گئتدی. اورادا اونا «معارف آتاسی» لقبی وئردیلر و...

سونرالار، ۱۳۲۶ -نجی ایلده «کلات» قصبه‌سینه تبعید ائدیلدی و ۱۳۴۵ -نجی ایلده «قم» شهرینده یئرلشدی و همین شهرده مدرسه آچدی و نهایت هـ ق. ۱۳۶۳ -نجو ایلده قم شهرینده وفات ائتدی.

رشدیه مدرسه‌سی‌نین تبریز خلقی طرفیندن گئنیش و حرارتلی استقبال اولماغی‌نین اساسی سببی، بو مدرسه‌ده تورکجه‌میزه اهمیت وئرمک و بو دیله سایغی بسله‌مک ایدی. حاج میرزا حسن رشدیه، یازدیغی «آنادیلی» و «وطن دیلی» کیتابلارینی، داش باسماسی اصولی ایله چاپ ائتدیرمکدن قاباق، بیر و یا ایکی ایل مدتینجه ئوز الی ایله گؤزل نستعلیق خطّی ایله بیر نئچه نسخه‌ده استنساخ ائدیب معلّملر آراسیندا داغیدیردی. ایندی‌ده تبریزلی قدیم عائله‌لرین ائولرینده همین نسخه‌لردن نمونه‌لر ساخلانیلیر. سونرالار، همین اوچ کیتابی داش باسماسی طریق ایله چاپ ائتدیره بیلن حاج میرزا حسن رشدیه، اونلاری تهران و

قم شهرلرینده آچدیغی مدرسه‌لرده‌ده تدریس ائتدیریردی.بورادا، بیز، بو کیتابلار آراسیندان «امثال لقمان» کیتابینی یئنی‌دن نشر ائدیریک. همین کیتاب، قاجار دؤوروندە دیلیمیزده یازیلان سون درس کیتابی کیمی دگلندیریلمکده‌دیر.

رشدیه بو کیتابدا ۲۹ تمثیل (Fable) ترجمه ائتمیش و بعضی تمثیللره قیسسا شرح‌ده یازمیشدیر. أوچ تمثیلی ایسه، بیر داها نظمه چکمیشدیر. کیتابین دیلی چوخ ساده و دانیشیق شیوه‌سینه یاخین بیر اسلوب ایله یازیلمیشدیر. کیتابین اوّلینه «درسه باشلاما دوعاسی» و سونونا «ختم دوعاسی»‌نی دا آرتیرمیشدیر. همین دوعالارین تورکجه چئویریسینی‌ده وئرمیشدیر.

اثری نشره حاضیرلامایچون ، مرحوم رشدیه نین تبریز شیوه‌سینه اساسلانان ئوزونه خاص املاء و حتی دیل بیلگیسی قایدالارینی ساخلاماقا چالیشدیغیم حالدا، تورکجه‌میزین سس بیلیم تمللرینه رعایت ائتمگی، املاءدا اساس سایدیم. آرتیردیغیم سؤز و یا اکلری ایسه ایکی آیراج [ ] ایچینه آلدیم. کیتابین سونونا بعضی سؤزجوکلرین ایضاحی و متنده ایشلنن آتالار سؤزلری‌نین سیاهه‌سینی‌ده آرتیردیم.

رشدیه‌نین یازدیغی أوچ تورکجه درسلیک، ایراندا «درسلیک یازما تاریخی» مبحثینده چوخ اهمیت داشیان بیر بحثه چئوریله بیلر. اونون درسلیک‌لرینی سونرالار حاج عبدالرحیم نجارزاده تبریزی (طالبوف)، حسین کاظم زاده ایرانشهر، سید مهدی اعتماد، علی فطرت، محمد علی صفوت و باشقالاری تعقیب ائتدیلر. تورکجه درسلیک یازما، ایراندا بیر سنّت و عنعنه ایدی و سؤز یوخ که بو درسلیک‌لر، ایرانین بیر چوخ شهرلرینده خصوصیله آذربایجاندا و قافقازدا، حتّی نجف، کربلا، موصل، اربیل و کرکوک ایالتلرینده تدریس اولونوردو. الله اونون روحون شاد ائله‌سین.

دکتر حسین محمدزاده صدیق

تهران دانشگاهلاری‌نین تورک دیلی و ادبیاتی اوستادی

تهران - ۱۳۷۸

- ۲ -

درسلیگین متنی

مبتدی اوشاقلار اوخوماقدان اؤترو عربی‌دن ترجمه
اولونموش «امثال لقمان» آدلی مثللردیر.

اخطار

«امثال لقمان» ایله مشهور اولان حکایت کیتابی، عربجه‌دن بیر چوخ شرق و غرب دیللرینه نقل و ترجمه قیلینیب، بؤیوک - کیچیک مکتبلرده، او جمله‌دن آوروپادا «السنه‌ی شرقیه» مکتبلرینده، شاگیردلره آندان درس دئییرلر و اونیله، شاگیردلری عرب لفظلرینه آز - چوخ آشینا ائدیرلر.

«امثال لقمان»ین فرانسیزجا اولان ترجمه‌سی، ایکی - أوچ روبلا بوگونلر ساتیلماغی معروفدور.

«امثال لقمان»ا اولونان رغبت، اونون ساده عرب لغتیله یازیلماغینا جهت دگیل، بلکه اونداکی هر بیر نقل و مثل، طبیعت و طینتِ بشرده مستور اولان بیر صیفت و خلقتی، مثلا شجاعت، حماقت، فراست، درایت و ذکاوت، یا خود جبر، صبر، تکبّر و تهوّر میثیلی سایر اوصاف خفیه‌لری، قوش وحئیوان دیلیه انسانا بیان و عیان ائیله‌مگینده‌دیر. که طالیبی و راغیبی هر بیر ملّت آراسیندا واردیر.

بو امثالین اخلاقیه فواید معنویه‌لریندن بیر چوخ یگانه و بیگانه‌لر مستفید اولماقدادیر. بیز آندان نه اوچون بهره‌مند اولمایاق.

درس باشلاناندا اوخونان دوعا

هرگون درسه شروعدان قاباق معلّمین و متعلّمین[ین] خالیص قلب ایله اوخویاجاقلاری دوعادیر:

دوعانین متنی

اَللّهُمَّ ارزُقْنا عِلماً نافِعاً وَ حِفظاً کامِلاً وَ ذِهناً شامِلاً وَ طَبْعاً وَ هقا ذَکیاً وَ تَوفیقاً لِتَحْصیلْ العُلوم اَللّهُمَّ افْتَحُ عَلَیْنا اَبوابَ فَضْلِکَ وَ رَحمَتِکَ وَ یَسِّر عَلَیْنا خَزائِن عِلمِکَ وَ اِحسانِکَ اَللّهمَّ اُنصِر سُلطاننا اُلعادِلَ وَ قُا انَنا الباذِلَ اللّهمَّ اَبدجَیشه اَمِنْ بَلَدَهُ وَ اجعَلَهُ مُرَوّجاً لِلسّلامِ و محبّاً لِلمُسلِمینَ مُحامِیاً لِلعُلما وَ مُربیاً لِلمُتَعَلِمین اَللّهُمَ ارْحَمُنا وَ لِمُعلِمینا وَ لِمَن اَحتی مَدارِسَنا وَ اَسَّسَ اَساسَ دُروِسنا وَالعِنَ اَللّهُمَ عَلی مَن ظَلمَ عَلَی الاسلامِ وَ هَدَ مَدارِسَ المُسلِمینَ بِرَحمَتِکَ یا اَرحَمَ الّراحِمینَ وَصَلِّ اَللّهُمَّ عَلی مُحَمَّدٍ وَالِهِ اَجمَعینَ.

دوعانین تورکجه‌سی:

اولونـموش طـبق و بـیر تـوفیق عـلملری حـاصل ائـیلمقه پروردگار آچ بیزه اؤز فضل و رحمت قاپی‌لاری و چـوخ ائیله بیزه علم و احسان خزانه‌لری و پروردگارا کؤمک ائیله بـیزیم عـادل سـلطانیمیزا و بـخشش ائـیلین پـادشاهیمیزا پروردگارا همیشه ائـیله اونـون‌دیریلیفینی و کـؤمک ائـیله اونون قوشوننه وامن ائیله اونون مـملکتینی و حـفظ ائـیله اونون اوغلو و ایله اونی رواح و یـرن اسـلامه و گـوزتجی مسلمانلره گوستر عالم لره و تربیت وئرن متعلّم‌لره پروردگار ارحم ایله بیزه و بیزیم معلّم لریمیزه و اوکسه کـه درتـدی بیزیم مدرسه‌لریمیزی و محکم ایلدی بیزیم درسـلریمیزین بناسنی ولعن و غضب ائیله الهی اوکسه که ظلم ایلیه اسلامه و پوزا مسلمانلارین مدرسه لرینی او رحمتن حقینه ای رحم ائیلین لرین رحـم ائـیلین راقـی و صـلوات گـؤندری ئـوز پیغمبرین محّمده و اونون اولادینا تماماً.

-۱-

بیر آسلان ایله ایکی اوکوز

بیر آسلان، بیر اوتلاقدا، ایکی ئوکوزه راست گلدی و آنلاری دوتوب یئمک ایچون هیجوم ائیله دی.

ئوکوزلر در حال باش ـ باشا وئریب بوینوزلاریله آسلانا مقابله ائیله دیلر.

آسلان بونلارین رفاقتینی گؤروب، مکرو حیله دن باشقا بیر چاره بیلمه‌دی. ئوکوزلردن بیرینه یاناشیب دئدی:

« یولداشیندان آیریلیب، اونو تک و تنها قویسان، اصلا سنیله رجوعوم اولماز.»

یئکه باش اوکوز، آسلانین وئردیگی وعده لره آلدانیب کؤمگیندن آیریلدی. در حال، آسلان فورصتی فوتا وئرمه ییب، اول ئوکوزو و سونرا، آنین یولداشینی پیرتیب یئدی.

معناسی بودور:

آرالاریندا اتفاق و اتحاد حاصل اولان بیر مملکت اهلی، هر بیر وقت و

زمان امن و آماندا قالیرلار باقی.

نفاق و شقاق باشلادیقلاری زمان، آنلرین جمله سی تلف اولور، ملک و خانمانلاری ئوزگه دوشمن الینه کئچیر.

منظومه سی:

بیر چمنزار بیر گوزل اوتلاق،

اولموش ایدی ایکی ئوکوزه یاتاق.

اوتلاماق ایسته سه اوتو واربول،

ایچمک ایسترسه سویانیندا، سو بول.

ارسلان اولدو حالدان آگاه،

ایسته دی اولسون اونلارا همراه.

یعنی اوتلاقدا مقام ائتسین،

آنلاری ئولدوروب طعام ائتسین

وئرمه دیلر ئوکوزلر اونا مجال

اتفاق ائتدیلر، اولوب هم حال،

شیر حمله ائدنده شب یا روز،

گؤستریردی اولار اونا بوینوز.

شیر گؤردو که اولماییر چاره،

حیله یه اؤز چئویردی بیچاره.

یانلاییب آنلارین بیرینی، یاواش

دئدی: «بند اولما یولداشا،قارداش!

اوتـلا صـحرائـی، گـز گـیلن تـنها،

سـنه مـندن اولور حـیمایتها!»

اثـر ائـتدی ئـوکوزه شـیر سؤزو،

یاغلی سؤزلره آخـدی پیل گـؤزو.

اولدو بـو سـؤزله یـاردان تـنها،

ائـتمه دی مـثیل یـولداشـا، اصـلا.

شـیر چـون یـاری ائـیله دی اغـیار،

تک به تک ائتدی آنلاری موردار.

قصه دن حصه:

بودور مقصود قصه دن حصه،

مـتفق قـوم چکـمدی غـصه.

- ۲ -
انسان ایله بیر بوت

بیر آدام، ئوز ائوینده‌کی بیر بوتا سحر - آخشام سجده ائیلردی و هر نه قده‌ر مال و مولکو وار ایدی ایسه، تدریج ایله او بوتون یولوندا نذر و صدقه و قوربان ائیله دی.

بیر گون بوت، او آداما اؤز چئویریب دئدی:

- ای ابله انسان! بوقده‌ر مالی و دؤلتی منیم یولومدا تلف ائیلمه، زیرا که آخرتده یاخامدان دوتوبان، ملامت ائده‌جک سن.

معناسی: چوخ سفیه آداملار واردیر که اللرینده اولان سرمایه و دؤولتلرینی بوش یئره تلف ائیلرلر و آخردا مفلس اولدوقلاری حالدا، «بیزی الله ذلیل و فقیر ائیله دی» دئیرلر.

- ۳ -
بیر قارا عرب

آغارماق ایسته ین بیر قارا عرب، ئوزونو بیر سو ایچینه سالیب یوونوردو. بو حالدا بیر آدام اوراياگلیب دئدی:
- ای عرب قارداش ! یوونماق ایله آغار میه جاقسان. هئچ اولمازسا، سویو بولاندیرما!

معناسی: طبیعتده موجود اولان شیئین تغییر و تبدیلی ممکن اولماز. چالیشان چاریق ییرتار.

- ۴ -
باغا ایله بیر داوشان

بیر واخت داوشان ایله بیر باغا بحث و مرج ائیله دیلر که آنلاردان هانسی بیری[نین] تئز یوگورن اولدوغو معلوم اولسون.

بونلار بیر داغی نشانلاییب، بیردن یوگورمک باشلادیلار. داوشان ئوز خفیف و یونگول اولماغینا مغرور اولوب یولون اورتاسیندا یاتیب یوخویا قالدی. توسباغا ئوزوندن آغیرلیغینی و آغیر - آغیر گئدیشینی ملاحظه ائیله ییب روان اولدو.

توسباغا گئتمکده و داوشان شیرین یوخو[دا] اولدوغو حالدا، باغا منزلی باشا ووروب نشان ائتدیکلری داغا چاتدی.

معناسی: آغیر وجودیله آهسته - آهسته گئتمک، خفیف بدنله عجله ائیلمه کدن یاخشیدیر.

- ۵ -
مارال

مارال ایلن بیری سو ایچمک ایچون بیر بولاق اوستونه گلدی.
ایچدیگی سو ایچینده، ئوز صورتینی گؤروب آیاقلاری نین غایت اینجه و نازک لیگیندن چوخ غملی اولدو. سونرا بوینوزلاری نین بؤیوک اولدوغون گؤروب، سئویندی. بودمده بیر نئچه آوچیلار[ین] اونون اوستونه هیجوم ائیله دیگینی گؤروب، فی الحال قاچماقا باشلادی.

آوچیلارین آنین آرخاسیندان دوشوب، بیر چوخ مدت صحرا و بیابانلاری دولاندیلار ایسه ده، اله گتیره بیلمه دیلر، نااومید قالدیلار.
بو اثناده، مارالین یولو بیر قالین مشه و آغاجلیغا دوشوب، بوداقلی و شاخه لی اولان بؤیوک بوینوزلاری کول کوسا بند اولوب قالدی و نه قدەر چابالانیب ویریشدیسا، گئنه خیلاص اولا بیلمه دی.

آوچیلار بو حالی گؤروب تئز الدن یوگوردولر، مارالی گؤروب تلف ائیله دیلر. یازیق مارال، جان وئردیگی حالدا صرەده بوینوزلارایله

آیاقلارینی خاطیرینه دئییر ایدی که:

«حقارت گؤزیله باخیب غمگین اولدوغوم آیاقلاریم، منی صحرادا دوشمن الیندن قورتاردی و لاکین ممنون و مسرور اولدوغوم بوینوزلاریم هلاکیما سبب اولدو.»

معناسی: بیر چوخ شیئلر واردیر که ابتدا انسانین گؤزونه خوش گؤرونور، اما آخردا آندان نتیجه لر آلینیر و بعضی فنا گؤرونن شیئلرده واردیر که انجام کاردا نتیجه سی چیخار.

منظومه سی:

سوسالاشدی مارال بیر چؤلده

آختاریب تاپدی سویو بیر گؤلده.

دومدورو، صاف، آینا تک ایدی سو

عکسینی آلدی، توتدو روی به رو.

گؤردو بوینوزلارین بوداق ـ بوداق،

شاد اولوب آتدی بیر نئچه شیللاق.

اول زامان بیرده باخدی اول سویا،

قیچلارین گوردو بنزه‌ییر مویا.

گؤرجگین آندی ایدی بیر پاواز،

قوش کیمی اوچدو، ائیله دی پرواز.

آوچی دا بیر کمینده ایدی نهان،

ائیله میشدی مارالی صیده نشان.

هرقدەر ووردو آوچی مهمیز آتا،

اولمادی حدی آنین،آنا چاتا.
قورخور ایدی، قیلیردی اندیشه،
قارشیدا گؤردو گوللو بیر بیشه.
بودی ملجا دئدی، بودور ماوا،
قاچاراق، گزدی آنه بی پروا.
گتمیش ایدی اورادا ایکی قدم،
بوینوزون دوتدو بیر آغاج، محکم.
هر طرف دؤندو، چکدی آه و فغان،
آخدی بوینوزلارین دیبیندن قان.
غملنیب، آه ائدیب، چکیب فریاد،
یئتیشیب ناگه اوندا بیر صیاد،
ائده جک جسم و جانینی بر باد.
سست اولوب قالدی، آه و وا چالدی،
بوینوزون - قیچلارین یادا سالدی.
دئدی:
« - غمگین ائدن منی قیچلار،
درد وئریب حزنوم آرتیران قیچلار،
اولدو صحرادا جسم و جانا قاناد،
قویمادی آنلاری اولا بر باد.
شاد اولوب فخر قیلدیغیم بوینوز،
جانیمی حیفظدن چئویردی أوز.
یعنی بند ائتدی، چکدی دارا منی،

وئردی اعدای کجمداره منی!»

قصّه‌دن حصّه:

رسمیدیر بو جهاندا کیم احمق
حقی ناحق گؤردو، ناحقی، حق!

-٦-

خسته بیر مارال

مارالین بیری خسته اولموشدو. دوست و آشنالاری کئف و احوالیندان خبر آلماق ایچون، یاتدیغی محله[یه] گلدیلر.

بونلار گلیب ـ گئتدیکلری زمان، او یئرده کی اوت و علفی یئییب تمام ائیله میشدیلر. مارال خسته لیکدن خیلاص اولدو، اما اطرافیندا یئیه جک هئچ بیر شئی قالمادیغی ایچون، آجلیقدان تلف اولدو.

معناسی: دوست، آشینا، قوم و اقرباسی چوخ اولانین درد و غمی چوخ اولور.

- ۷ -
بیر عرب

عربین بیری قاریاغارکن، پالتارینی چیخاریب قار ایله بدنین و باشین سورتمگه باشلاییر.

عاغیللی آدامین بیری اونون بو حالینی گؤروب، عرب ایله آنین آراسیندا بئله بیر دانیشیق کئچدی:

عاغیللی – نه ایچون وجودووا قار سورتورسن؟

عرب – بدنیم قارکیمی آغارماغینی ایستیرم.

عاغیللی – بیچاره، بیجا یئره زحمت چکیرسن. زیرا قار، سنین اوقارا وجودون اصلا آغارتماز. بلکه وجودون قاری دا قارا ائده جکدیر!

معناسی: بد خاصیتلی آدامی هئچ بیر شی یاخشی ائیلمز، بلکه او آدام یاخشیلیغینی دا فنا ائیلر.

- ۸ -
کؤپکلر ایله بیر تولکو

کؤپکلر بیر آسلان دریسی تاپیب و هر بیری بیر طـرفدن یـاپیشیبان چکیردیلر.

تولکونون بیری بونو گؤروب دئدی:

«-اگر آسلان دیری اولسایدی، اونون دیشلرینی ئـوز چـنگالیزدان کسکین راق گؤره‌ردیز.»

معناسی: بعضی آداملار، بؤیوک آداملاردان بیری ضـعیف اولوب ایشیندن دوشدوگو زمان، اونا حؤرمتسیزلیک گؤسترلر.

- ۹ -
ایکی خوروز

ایکی خوروز بیر - بیریله دؤیوشوردولر. بیریسی باسیلیبان قاچدی و بیر یئره سوخولوب گیزلندی.اما اونو باسان خوروز، بیر دامین اوستونه چیخیب ئوز زور و قوتینه خوشحال اولوب قانادلارینی شاقیلدادیب بانلار ایکن، بیرتیجی قوشلارین بیری شیغیدی و اونو قاپیبان گئتدی.

معناسی: گرک آدام ئوز زور و قوتینه مغرور اولماسین و قاچاق دوشمنی قاوماسین که دوه‌دن بؤیوک فیل وار.

-۱۰-
کؤپک ایله بیر قورد

بیر گون، چوبان ایتی ایله بیری، چؤلده بیر جاناواری قـاباغینا قـاتیب اورایا- بورایا قاووردو، و ئوز - ئوزونه فخر ائیلردی.

قورد، اوزونو او کؤپگه چئویریبن دئدی:

«- ظن ائیلمه که سندن قورخورام. بلکه من سنه آرخا دوروب گلن او آدامدان قورخورام.»

معناسی: آدام، ئوزگه هونری ایله فخر ائلمه لی دگیل، زیرا که بیر گون او ئوزگه اولماز و ذلیل اولار. آرخالی کؤپک قورد باسار.

- ۱۱ -
ائششک آریسی

بیر ائششک آریسی نین بیری، بال آریسینا دئیرکه:

«ـ اگر منی ئوزووه یولداش ائیله سن، من داهی سنین تکی، بلکه سندن ده اعلابال قاییرا بیلرم.»

بال آریسی بـونا راضـی اولوب، ائششک آریسـی ایـله یـولداشـلیق باشلاییر. بونلار ایشه باشلاییرلار.

بیرگون بال آریسی گؤره‌رکه ائششک آریسی نین بال قاییرماقدا الی یوخدور. اونـا گـؤره، چـوخ آجـیقلانار و ائششک آریسـینا بـیر نشـتر ایلیشدیره‌رکه ائششک آریسی یئره ییخیلیب جان وئره‌ر، و ئولوم حالیندا ئوز ـ ئوزونه دئیر:

«ـ باشیما گلن بو قده‌ر عذاب و عقوبته مسـتحق و لایـیقیم کـه نـفت قاییرماغا قدرتیم اولمادیغی حالدا، گلیب بال قاییرماغا گیردیم.»

معناسی: چوخ آداملار واردیرکه اللریندن هئچ بیر شئی گلمه دیگی حالدا بیلیجیلر جرگه سینه گیرمگه چالیشیرلار.

-۱۲-
کؤپک ایله بیر چایلاق

کؤپگین بیری، سلاخ خانادان بیر پارچا ات قاپیب بیر چای ایچیندن کئچرکن آغزینداکی ات پارچاسی نین عکسینی سوداگؤردو، و اونو داهی ات بیلیب قاپماق ایسته‌دی.

بو حالدا، آغزیندان دوشن اتی، چایلاق قاپدی، گئتدی.

کؤپک آغزیندان سالدیغی اتی داهی قاپا بیلمه‌ییب، ئوز - ئوزونه دئییردی:

«- نه آخماق ایش، منه فایداسی اولمایان ایش آردینا دوشوب آغزیمداکی اتیمی ده ایتیردیم.»

معناسی: بعض آداملار واردیرکه یوخ اولان بیر شئی آردینا دوشوب اللرینده‌کی فایده نی ترک ائله رلر.

- ۱۳ -
آسلان ایله بیر مارال

مارالین بیری آوچیلارین قورخوسوندان قاچیب بیر ماغارا ایچینه گیره‌ر گیرمز، آرخاسیندان بیر آسلان گلیب اونو تلف ائله ییر.
او واخت مارال ئوز بخت و طالعیندن شکایت ائیله ییب، دئیر که:
« - بد بختلیگه باخینیز که آدام الیندن قاچدیم ایسه ده، آخردا آندان بدتر اولان بیر قان ایچن چنگینه دوشدوم.»

معناسی: بعضا ائله اولور که انسان بیر بلادان قاچیب خیلاص اولور ایسه‌ده، اوندان بترینه راست گلیر.

- ۱۴ -
بیر آدام ایله بیر بستانچی

بوستانچی بیری، بوستانیندا اکدیگی پاخلاسینی سولاییر[دی]. بو دمده اورایا بیر آدام گلر و آرالاریندا بئله بیر دانیشیق کئچر:

آدام - ای بوستانچی ! بونون سببی نه دیر که داغ پاخلاسینی هئچ بیر آدام سولامادیغی حالدا، یئنه باغ پاخلاسیندان زیاده آرتیق گؤزه‌ل و تر و تازه اولور وباغ پاخلاسینا هرگون سو وئریلدیگی حالدا، یئنه تئز سولور؟

بوستانچی - داغ پاخلاسینا تربیه وئرن اونون ئوز دوغما آناسیدیر، اما باغ پاخلاسینا تربیه وئرن آنین ئوگئی آناسیدیر.

معناسی: دوغما آتا - آنانین اولادینا اولان تربیه سی، ئوگئی آنا وئردیگی تربیه‌دن اعلا و فایدالی اولار.

- ۱۵ -
ملک الموت ایله انسان

انسانین بیری آرخاسیندا بیر شله آلیب گئدیردی. یورولوب شله سینی آرخاسیندان یئره آتدی و الله تعالی دان ئولوم ایسته دی. دوعاسی قبول اولدو، فی الحال ملک الموت ظاهر اولوب یانیندا دوردو و دئدی:

«- ای انسان! نه بویوررسان؟»

انسان جان وئرمکدن قورخوبان دئدی که:

«- یا ملک الموت! سنی چاغیردیغیما سبب اودورکه بوشله نی قالدیریب آرخاما وئره‌رسن!»

معناسی: انسان نه قده‌ر حقیر و ذلیل اولساداٖ، گئنه دونیانین دیریلدیگیندن ال چکمک ایستمه‌مز.

-۱۶-
میرچگین خیالی

هئی میرچگین بیری ئوکوزون بوینوزونا قوندو. اوتـورانـدان سـونرا، ئوکوزه دئدی:

«- ای ئوکوز! آغیرلیغیم سنه زحمت وئردیگی واخت، منه خبر وئر که قالخیب گئدیم.»

ئوکوز دئدی:

«- بـوینوزوما قـوندوغوندان خـبریم اولمـادیغی کـیمی، اوچـوب گئتمگیندن داهی خبریم اولمایاجاقدیر.»

معناسی: بیر چوخ ابله آدامـلار واردیـر کـه قـدر و اعـتبار و دگـرلری اولمادیغی حالدا، ئوزلرینی معتبر و بؤیوک بیر شئی ظن ایدرلر.

-۱۷-
آسلان ایله بیر انسان

بیر آدام ایله بیر آسلان یولداش اولوب یول گئدیردیلر. بونلاردان هر بیری ئوزونون زور و قوت و مهارت و شجاعتیندن بحث آچیب دانیشیردی.

آسلان ئوز قوت و شجاعتینی تعریف و توصیف ائتمکده مبالغه ائیلردی. بو اثناده بیر دیوارا راست گلدیلر که اوندا چکمیش اولان بیر شکیلده انسانین بیری آسلانی آلتینا آلیب بوغوردو.

انسان بو شکلی آسلانا گؤستردی و گولدو.آسلان بو ایهامی آنلایبان انسانا دئدی که:

«- ای انسان! عبث یئره گولورسن، زیرا که اگر آسلانلار داهی آدام تکی تصویر علمینی بیلمیش اولسایدیلار، او واخت هانسی بیر آدام آسلانی بوغا بیله جک ایدی ؟ بلکه آسلان آدامی بوغموش اولوردو!»

معناسی: بعض انسان ئوز اهل و عیال و اولاد و اقرباسی نین تعریف و شهادتی ایله تزکیه اولونماز.

-۱۸-
آسلان ایله بیر مارال[1]

مارالین بیری، آوچیلارین قورخوسوندان قاچیب بیر ماغارا ایچینه گیرمک همان، آرخاسیندان بیر آسلان گیریب اونو تلف اثیله مک همان. او واخت، مارال بخت و طالعیندن شکایت اثیله ییب دثیرکه:

«- بدبختلیگه باخینیز که آدام الیندن قاچدیم ایسه، آخرده آندان بدتر اولان بیر قان ایچن چنگینه دوشدوم.»

معناسی: بعض واخت اثله اولور که انسان بیر بلادان قاچیب خیلاص اولور ایسه ده، آندان بترینه راست گلیر.

---

۱. بورادا ۱۴ - نجو میثال بیر باشقا انشاء ایله تکرار اولونموشدور.

- ۱۹ -
اوغرو و زاهد

بیر اوغرو بیر پارسانین منزلینه تولنگلیگه گئدیب، زاهدین منزلینی ئوز جیبیندن تمیزراق و قلبیندن قارانلیق راق گؤروب قـاییتماق ایسـتر ایکـن، زاهید خبر دار اولوب بیر گلیم که آنین اوستونده یاتمیش ایدی، گؤتوروب اوغرونون یولونا سالدی که مایوس قاییتماسین.

معناسی: کامیل آداملار، دوشمنلرین قلبین سیندیرماییب، نه اسگیک آدامسان که دوستلار خاطیرینی سیندیراسان.

- ۲۰ -
آسلان ایله قورد و تولکو

بیر گون بیر آسلان و بیر قورد و بیر تولکو آوا گئتدیلر. بیر داغ کئچی سی ایله بیر مارال و بیر داوشان آولادیلار.

آسلان قوردا دئدی:

«- بو نلاری آرامیزدا بولوشدورا!»

قورد، بونلاری بؤلمگه باشلاییبان دئدی که:

«- داغ کئچی سی سنین، مارال منیم و داوشان دا تولکونون اولسون.»

آسلان بو تقسیمه راضی اولمادی و پنجه سینی قالخیزیبان قوردون کله سینه ائله چالدی که باشی یئره دگدی.

اوندان سونرا، اوزونو تولکویه دوتوب دئدی:

«- ای تولکو بابا! سن بونلاری تقسیم ائله!»

تولکو دئدی: «داغ کئچی سین بیزیم آغامیز اولان آسلان بوگون صبح و سحر واختی قهوه آلتی ائیلر، داوشانی داگون اورتا زمانی یئیر، مارال دا

آخشام طعامی ایچون اولور.»

تولکو بابا! نه عجب حکم تقسیم ائیله دین! بو جوره تقسیمی کیمدن ئویرندین؟»

تولکو بونون جوابیندا دئدی که:

«- آغامیزین قاباغینا دوشن قورد کله سیندن ئویرندیم!»

معناسی: [انسان] بؤیوکلرین طبیعتینی ئویره‌نیب، اونلارین مزاجلارینا [گؤره] رفتار ائلمه لی و یا اینکه اوزاقدان دوروب باخمالی دیر.

-۲۱-
باغوان ایله بیر عوسج آغاجی [۱]

بیر گون، عوسج آغاجی بیر باغوانا دئدی:
«ـ اگر منی بیر آدام بورادان چیخاریب بیر باغین اورتاسیندا اکسه و سو وئریب بسله سه، او واخت گؤرر که یئر اوزونون پادشاهلاری منیم گول و میوه مه نئجه مئیل و رغبت ائدیرلر.»
باغوان اینانیب و اونو باغچانین اورتا یئرینده بیر گؤزل یئرده اکدی و گونده ایکی کره اونو سولادی.
آغاج، گوندن گونه بوی آتیب و یئره کؤک سالدی و تیکانلاری و قول ـ بوداغی او قدەر قالینلاشدی که اطرافیندا هئچ بیر آدام دورا بیلمه‌دی.

---

۱. عوسج، بوداقلاری تیکانلار ایله دولو، قیرمیزی و گیرده میوه سی اولان آغاج. تورکجه میزده قاندالان دئییلیر.

معناسی:

۱. نانجیب، تربیت ایله نجیب اولماز.

۲. دمیر میخ داشا کئچمز.

۳. عاقبت قورد اوغلو قورد اولور.

۴. پیسه یاخشیلیق ائدن، او قده‌رده پیسلیک گؤرر.

-۲۲-
شئر و سیچان

بیر واخت شئر یاتمیشدی. بیر سیچان اونون اوستوندن کئچنده، شئر اویانیب اونو دوتدو. سیچان دئدی:

«- گل منی آزاد ائیله بیر واخت اولار کی سنه لازم اولارام.»

شئر بو سؤزه گولوب اونو آزاد ائیله دی.

بیر واخت که شئر شیکارچیلارین تورونا دوشوب باغیریردی، سیچان اونون فریادینی ائشیدیب و گلیب تورو دیشی ایله کسدی و شئری خیلاص ائیله دی.

معناسی: گرکمزی ساخلا، بیر گون گرک اولار.

- ۲۳ -
خوروز و گؤیرچین

بیر گون بیر دهاتی دگیرمانا دن آپاردیغی حالدا، جووالین بیرتیغیندان بوغدا یئره تؤکولوردو.

خوروز و گؤیرچین دانه تحصیل ائیله مک باشلاییب، تفاق ایله مشغول اولدولار.

خوروز بخل ائدیب، گؤیرچینلری قاودی. گؤیرچینلر، خوروزدان چالاغانا شیکایت آپاردیلار. چالاغان خوروزو پارچالاییب، گؤیرچینلری ده بیر - بیر بوغدو، و دانه لری یئدی و یولا باشلادی.

معناسی:

گؤیرچینلر خصوصوندا: یانغیدان چیخدیم، یالیدا دوشدوم.

خوروز باره سینده: دوه‌دن بؤیوک فیل وار.

قصه دن حصه:

نفاقی و مواساتی اولان طائفه، همیشه راحت و آسوده دیر. اما تفاقی و مواساتی اولمایان طائفه، دایيم بلادا و زحمتده‌دیر.

آتالار سؤزو: قونشو [نو] بیر ئوکوزلو ایسته تا ایکی ئوکوزلو اولاسان.

- ۲۴ -
تدبیرسیز بیر مارال

مارالین بیری، سو ایچمک ایچون، سو دریاسی نین ایچینه گیردی. طاماهکارلیغیندان بیر خیلی سو ایچیب، سونرا،اورادان چیخماق ایسته یرایسه ده، ممکن اولا بیلمه‌دی.بو اثنادا تولکونون بیری بونو گؤروب دئیرکه:

«ـ ای مارال قارداش! ایشین چوخ یاماندیر! سنه لازم ایدی که اورایا دوشمکدن قاباق، نه قسم چیخا بیله جگی فیکیر ائیلیه یدین.»

معناسی: مشورت و مصلحت سیز ایشلرین نتیجه‌سی ضررلی اولور.

- ۲۵ -
طاماهکار بیر قاری

بیر قوجا قاری نین بیر تویوغو وار ایدی. بو تویوق، هر گون، بیر دنـه گوموش یومورتا یومورتلاردی.

قاری، بیر گون ئوز ـ ئوزونه فیکر ائیله ییب دئدی که:

«ـ اگر بو تویوغ[ون] یئمین آرتیریر[یم] ایسه، البته‌گونده ایکی یومورتا یومورتلار.»

اوندان سونرا، هرگون تویوغون یئمینی و سویونو آرتیرماغا باشلادی. تویوق، سوو یئمدن اوقدەر یئدی که بیر گون چینه دانی داغیلیب، موردار اولدو.

معناسی: چوخ طاماهکار لار واردیر که شک و شبهه لی بیر فایده نی اله گتیرمک ایچون، اللرینده اولان فایده سینی ده تلف ائدرلر.»

مثلدیر: چوخ یئمک، آدامی آز یئمکدن ده قویار.

-۲٦-
قورد ایلهَ آسلان

بیر واخت، قوردون بیری بیر کئچی بالاسینی آغزینا آلیب گئدیردی. یولدا بیر آسلانا راست گلدی. آسلان قوردون آغزیندان اونو آلیب یئدی. قورد اوزاقدا دوروب دئییردی:

«- من تعجّب ائیلیرم که غصب ائیله دیگیم شئی، یعنی ئوزوگه‌نین الیندن آلدیغیم زاد نئجه منیم الیمده قالیردی.»

معناسی: ظلم و زور ایله آلینان مال، ظالیم الینده قالماز، اگر قالسادا، اوندان فایدا اولماز.

- ۲۷ -
حقارته تابی اولمایان آسلان

آسلانلارین بیری، گونش حرارتیندن بیر ماغارا کؤلگه‌سینه التیجا ائیله‌میشدی. بیر چکیرتکه پیدا اولوب آسلانین اوستونه قوندو، و آرخاسیندان دیشلمگه باشلادی.

آسلان چکیرتکه‌نین حرکتیندن خویلانیب، ساغ و سولا دؤنوردو، و غضبدن تیتریر ایدی.

تولکونون بیری بوحالی گؤروب، گولدو.

آسلان، تولکویه اوز چئویریبن دئدی:

«- ای تولکو! منیم بو وجهیله لرزان اولماغیما ریشخند ائیلمه، زیرا منیم جانیما تیترتمه سالان چکیرتکه اولماییب، آنجاق اونون حقارت و جسارتینه تاب گتیره بیلمه دیگیمدندیر که بئله تیتریرم.»

معناسی: دونیادا عاقیل و کامیل اولان آداملار، جمله دن زیاده حقارت و آلچاقلیق گتیرن شئیلردن قورخمالیدیرلار.

منظومه سی:

اولدو بیر شیر و بیرده بیر روباه بیر ـ بیریله شیکار ایچون همراه.
دولانیردیله کوه و صحرانی، جنگل و بیشه و بیابانی.
لیک گرم اولموش ایدی بس که هاوا، اودگؤرونوردو ماهی یه دریا.
شیر و روبه ده قالماییب طاقت، یاتدیلار بیر ماغارادا راحت
اثیله یبردیله صحبت بسیار، اولوبان بیر ـ بیریله یارغار.
از قضا بیرچکیرتگه‌ی نادان وارمیش اول غار گوشه سینده نهان.
غفلتا شیرین اؤسته آتیلاندی، هورکوبن شیر، قالخدی توللاندی.
قهردن گؤزلری اولوب قان تک هرتوکو پئیکرینده پئیکان تک.
گولدو چوخ قاه ـ قاه ایله روباه عرض قیلدی گوله ـ گوله «ای شاه!
سن سن اول کیم اولاندا عازم جنگ، پنجه اورماز سنیله ببر و پلنگ.
نییه اولدون بئله بوگونده جنون، که سنی بیر چکیرتگه ائتدی زبون ؟
بیر ملخدن که داغیدیر اونو مور، نییه خوف ائتدین ای امیر غیور؟»
وئردی آسلان جواب: کای احمق! قورخمادیم من چکیرتگه دن، مطلق!
لیک گلدی منه بو امر گران که منه جرات ائتدی بیرنادان.
ائتدی چون بیردنی منه جُرات بوسبب ئولدورور منی غئیرت!

قصه دن حصه:

دگیل آنجاق بو قصه دن، ای جان! غرضیم نقل روبه و آسلان.
غرض اولدور که مد معنی یاب، چکسه یوزمین بلا و جور و عذاب.
صبر ائدیب گؤسترر قضایا رضا، لیک دوشوار اولور اونا بو بلا،
که ائده بیرسفیه بی سروپا، اونو حرف گران ایله رسوا!
نئجه که شیخ سعدی شیراز بئله چکمیش بو پرده ده آواز:
پارسا را بس این قدر زندان، که بود هم طویله‌ی رندان!

- ۲۸ -
آلدانمایان بیر ئوکوز

آسلانین بیری، زورلو و قوتلی اولان یئکه بیر ئوکوزو پارالاییب یئمک ایسته ییردی و بو سببه گؤره اوندان قورخوب هئچ بیر شئی ائتمزدی.

آسلان حیله دن باشقا بیر چاره بیلمه دی و بیر دفعه ئوکوزون یانیندان کئچدیگی حالدا، اونا دئدی که بو گئجه بیر کؤرپه قوزو قوربان ائیله میشم، بیزه گلینیز، اونو بیر یئرده یئیک. ئوکوز بو دعوتی قبول ائیله ییب، آسلان ایله بیر یئرده ساکن اولدوغو محله گلدیلر.

آسلان اورادا بیر چوخ اودون یاندیریب، اوستونده بیر قیلپلی قازان قویموش اولدوغونو ئوکوز گؤرر ـ گؤرمز، گئری دؤنوب و قاچماغا باشلادی.

آسلان دئدی:

«ـ ای ئوکوز بئله تئز قاییتماقدا سبب نه اولدو؟»

ثوکوز جواب وثریب دئدی که:

«- بورادا اولان تدارک[ون] قوزودان بؤیوک بیر حیوان [ایچون] اولماغینا شک و شبهم قالمادیغی ایچون قاچیرام.

معناسی: عاقیل و هوشیار اولانلار، دوشمنلرینی بیلیب، اونلار ایله الفت و انسیت ائیلمزلر و وعدو نویدلرینه آلدانمازلار.

-۲۹-
بیر اوشاق

بیر اوشاق بیر قـویویا گـیریب چـیممک ایسـتیردی. سـودا اوزمک باشارماماغینا گؤره، آز قالیب که باتسین.

بو دمده، او چایین کنارینداندان کئچن بیر آدامی گؤروب، اوندان کؤمک ایسته ییر. او آدام، اونا کؤمک دورماقدان اول،طعن و ملامت ائـیلمگه باشلاییر. اوشاق دئییر که:

«- آی کیشی ! اول منی بو غـرق اولمـاقدان خـیلاص ائـیله، سـونرا، هرقدەر ملامت ائلرایسن ائله !»

معناسی: بیر آدام ننگه دوشوب قورخدوغو واختدا، اونا طعن و ملامت ائیلمک لاییق دگیلدیر.

-۳۰-
عقرب ایله بیر اوشاق

بیر اوشاق چکیرتگه دوتماغا چیخیبمیش، بیر عقربه[یه] راست گلیر و اونو چکیرگه ظن ائله ییب دوتماق ایسته ییر ایسه ده، دقتله باخیب عقرب اولدوغونو آنلایار و الینی چکیر.

عقرب دئیر:

«- منی دوتسایدین، او واخت، ظن ائیلرم که، چکیرتگه آولاماغی توبه ائیله یدین!»

معناسی: انسان بیر ایشه شروعدان قاباق، او ایشین خیر و شر اولدوغونو یاخشی فیکر ائیلهملیدیر. و:

بیر یئره داخیل اولمامیش، خارج اولماغی ملاحظه ائتمک گرکدیر.

خاتمه الکتاب

الله تبارک و تعالی‌نین حول و قوه سیله بو کیتاب یازیلیب اتمامه یئتیشدی.

شریف مکتبلریمیزین عزیز شاگیردلریندن تمنا ائدیرم که بو کیتابین مولف و معلمینی و باسیب باسدیرانینی یازان ایله بئله، همیشه خیر دوعاسی ایله یاد ائده لر. والسلام.

تبریز ۱۳۰۶ هجری نبویّه.

متنده گئدن سؤزجوک‌لر

آرخا: دالی

باسماق: چاپ ائتمک، نشر ائتمک

پـاواز: بـیر آغـاجی یـارماق ایـچون اونـدا آچـیلان جـیریغا قـویولان پارچا آغاجدیر.

تولنلیک: اوغورلوق

سوسالاشماق: سوسوزلاماق، تشنه اولماق

شله: یوک

شیغیماق: اوچان و قانلی بیر حیوانین حمله ائدیب طعمه سینی قاپماق

صره: تله، تور.

عوسج: بوداقلاری تیکانلار ایله دولو، قیرمیزی و گـیرده مـیوه‌سی اولان آغاج. تورکجه میزده قاندالان دئییلیر.

فنا: پیس، یاخشی اولمایان

ملک الموت: ئولوم ملگی ، عزرائیل

میرچک: میلچک، چیبین

وارماق: گئتمک

متنده‌گئدن آتاسؤزلری

آرخالی کؤپک قورد باسار
پیسه ساخشیلیق ائدن اوقده‌رده پیسلیک گؤرر
چالیشان چاریق ییرتار
چوخ یئمک، آدامی آز یئمکدن قویار
دمیر میخ داشا کئچمز
دوه‌دن بؤیوک فیل وار
عاقبت قورد اوغلو قورد اولار
قونشونو بیر ثوکوزلو ایسته تا ایکی ثوکوزلو اولاسان
گرکمزی ساخلا، بیر گون گرک اولار
نانجیب تربیه ایله نجیب اولماز

کتاب امثال لقمان یک کتاب درسی است که توسط مرحوم حاج میرزا حسن رشدیه در دوره ناصر الدین شاه قاجار برای تدریس در دوره ابتدایی مدارس رشدیه تألیف شده و در زمان حیات خود مؤلف به چاپ سنگی رسیده است . این کتاب را استاد دکتر حسین محمد زاده صدیق استاد زبان و ادبیات فارسی و ترکی دانشگاههای تهران با مقدمه ای مبسوط و معرفی متون درسی مکاتب اسلامی در دوران گذشته برای چاپ آماده کرده بودند که ناشر دریغش آمد علاقه مندان را از خواندن این اثر ارزنده محروم سازد . امیدواریم آثار گرانقدر تاریخ آموزش و پرورش اسلامی کشورمان یکی پس از دیگری به حلیه ی طبع آراسته گردد .

شابک ۸-۵-۹۱۹۱۶-۹۶۴

ISBN 964-91916-5-8

قیمت ۵۰۰ تومان